

בין תקופת השופטים לתקופת המלכים

אורי דוד צרפתי

ראשי פרקים

פתיחה.

תקופות השופטים והמלוכה.

נקודות דמיון ושוני בין תקופת השופטים לתקופת המלוכה.

שום תשים עליך מלך.

סיכום.

פתיחה

במשך זמן רב תהיתי, וניסיתי להצביע על נקודות ההבדל בין השופט למלך, אך לא ירדתי לעובי הקורה עד כה. בעזרה במאמרי אעסוק במעבר מתקופת השופטים לתקופת המלוכה, ואציג את ההבדלים בין שופט למלך. בנוסף, אנסה להסביר מדוע מלכתחילה היה צורך לעבור מתקופת השופטים לתקופת המלוכה.

כאמור לעיל, זה זמן רב שישנן שאלות הטורדות את מנוחתי בנדון: מדוע תקופת השופטים אורכת זמן רב כל כך? הרי ישנה מצווה למנות מלך, אז מדוע יהושע לא ממנה מלך? מה מיוחד בתקופת השופטים? לכאורה אפשר היה לדלג עליה ולעבור ישירות לתקופת המלוכה.

ואכן מהתבוננות בספר שופטים עולה כי הספר מחזק את ההנחה שצריך מלך. למשל; סיפורי פסל מיכה, פילגש בגבעה, ולאחר מכן המלחמה בשבט בנימין; אנו צריכים לראות את הנפילות בספר שופטים על מנת להגיע לתקופת המלוכה. ישנם מספר מקומות בספר בהן העם מגיע למסקנה כי נצרכת מלכות.

לעומת זאת, אפשר לראות גם התנגדות עקרונית למלוכה, אנו רואים לדוגמה שגדעון שולל את המלוכה - "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים גְּדַעוֹן לֹא אֶמְשַׁל אֲנִי בְּכֶם וְלֹא יִמְשַׁל בְּנֵי בְּכֶם ה' יִמְשַׁל בְּכֶם" (שופטים ח, כ"ג).

עם זאת, אנו רואים גם את התנגדותו של שמואל למלוכה:

”וַיֹּרַע הַדָּבָר בְּעֵינָיו שְׂמוּאֵל כְּאֲשֶׁר אָמְרוּ תְּנֶה לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטָנוּ וַיִּתְפַּלֵּל שְׂמוּאֵל אֶל ה':
וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׂמוּאֵל שְׁמַע בְּקוֹל הָעָם לְכָל אֲשֶׁר יֹאמְרוּ אֵלֶיךָ כִּי לֹא אֶתְּךָ מֵאֲסוּ כִּי אֲנִי
מֵאֲסוּ מִמֶּלֶךְ עָלֵיהֶם: כְּכֹל הַמַּעֲשִׂים אֲשֶׁר עָשׂוּ מִיּוֹם הָעֲלִיתִי אֹתָם מִמִּצְרָיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה
וַיַּעֲזֹבְנִי וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים.” (שמואל א' ח, ו - ח)

כך שלמעשה לא ברור אם ניתן לומר שספר שופטים בהכרח נחוץ לפני תקופת המלוכה. מספר דברים עולה כי למשה אין מחליף, ומשה אינו סתם יושב בראש מערכת המשפט - כלומר, הוא בעצמו מערכת המשפט. משה הוא מנהיג חד פעמי. לאחר מות משה לא היה צורך כלל במנהיג, ואכן לאחר מות יהושע לא היה אף מנהיג בפועל. מכך שמשה העביר את שרביטו ליהושע, אנו יכולים לחשוב שהעולם האידיאלי הוא עולם ללא הנהגה. לפי טענה זו, ניתן להסביר היטב מה קורה בספר שופטים - הוא עוסק במחלוקות האם המלכות נחוצה מלכתחילה. בעצם, ספר שופטים מעלה את התהייה: האם ההנהגה האידיאלית היא הנהגה על ידי האלוה.

תקופת השופטים

תקופת השופטים מתוארת בתנ"ך בספרים שופטים, שמואל ורות. בתקופה זו הנהיגו השופטים את עם ישראל. התקופה החלה לאחר מות יהושע בעת שעם ישראל עסק בכיבוש הארץ, והסתיימה עם המלכת שאול בידי שמואל הנביא בשנת 1030 לפנה"ס. תקופה זו נמשכה כ-390 שנה, כפי שעולה מהכתוב בספר שופטים.

הדבר ידוע ומפורסם, (כפי שמופיע בספרי פרשנים רבים), כי תקופת השופטים לא הייתה תקופה טובה לעם ישראל. חלק מהשופטים אכן לא היו ראויים לתפקידם, וחלק מהמעשים לא היו ממש על פי דין תורה...

לאחר מות יהושע לא קם מנהיג חדש לישראל. בתולדות חייהם הקצרים, לא הייתה מוכרת

1 פרופסור יהודה אליצור מסביר - "לא למלוכה התנגד שמואל כי אם לאשליה כי די בהחלפת שופט במלך. והנה, כשהוא ממליך את המלך, בסופו של דבר נתחדש חידוש מעניין לשני הצדדים. גם לשמואל וגם לעם. מהו הדבר שנתחדש לעם? הוא מסיים את נאומו ואומר: "אם הרע תרעו גם אתם גם מלככם תיספו" (שמ"א יב, כה). אתם חושבים שצריך רק להמליך מלך ומייד תיפתרנה כל הבעיות. אומר שמואל: לא נכון, אתם משלים את עצמכם, זה לא עניין של שינוי משטר, כי אם של שינוי דרך. אם תוסיפו להרע, שינוי המשטר לא יועיל כלום".

לאומה מציאות חיים שכזו. מאז היינו לעם זכינו שהקב"ה עצמו העמיד לנו מנהיגים בבחירה ישירה ומפורשת. אל משה נגלה ה' בסנה "ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים... ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" (שמות ג, ז - י). כשקרב קצו של משה, הדריכו הקב"ה במציאת ממלא מקום ובהכשרתו לתפקידו - "ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו, וסמכת את ידך עליו" (במדבר כז, יח). יהושע עצמו לא ביקש מה' להעמיד לו יורש כפי שעשה משה רבו, ואף העם לא ניסה למצוא לו מנהיג..

בתחילת ספר שופטים מתוארת תקופה בה עדיין היו בני ישראל חדורים בתחושת שליחות להמשיך את פועלו של יהושע ולהשלים את כיבוש הארץ. הם פנו אל ה' בשאלה "מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם בו" (שופטים א, א), אולם הם לא שאלו מי יהיה המנהיג. הקב"ה בתשובתו "קיבל" את הגישה ולא ייחד להם מנהיג, אלא קבע מי יהיה השבט הראשון שימשיך בטיהור הארץ מיד הגויים היושבים בה - "ויאמר ה' יהודה יעלה, הנה נתתי את הארץ בידו" (שם, ב). כאשר קיבלו בני ישראל את תשובת ה' החל שבט יהודה בהכנות למלחמה, כך ששאלת המנהיג הלאומי נזנחה. כך היה במשך כל תקופת השופטים; אם קמו מנהיגים לאומיים, הרי שהם קמו בעקבות מצוקה, וכשהסתיימה המצוקה, התמססה גם המנהיגות.

הרב אברהם רמר מסביר², שבימי יהושע למדנו שכיבוש הארץ חייב להיעשות ע"י כל ישראל. לאחר שיהושע הוציא למלחמת העי הראשונה שלושת אלפים לוחמים בלבד, וזאת ע"פ ההערכה האסטרטגית של המרגלים שריגלו את העי³, הוא נחשף לביקורת אלוהית נוקבת. כשה' הדריכו כיצד לצאת לקרב השני, הוא ציווה עליו לקחת אתו את כל העם למלחמה⁴, כי לשיתוף האומה כולה בכיבוש הארץ יש ערך אידיאלי מוחלט... והנה כאן, ההדרכה האלוהית "ויתרה" על שיתופו של כל העם בהמשך הכיבוש, ובני יהודה אף לא פנו אל בני השבטים האחרים בבקשה שיצטרפו עימם לקרבות⁵.

אילו היו מוכהרים לעם הקריטריונים הברורים לבחירת מנהיג, היינו יכולים להקשות מדוע בני ישראל לא בחרו באותה תקופה מנהיג לאומי. אך מאחר שהתורה לא כתבה את הסיבות

2 בספרו 'איש לשבטו'.

3 יהושע ז, ב - ד.

4 יהושע ת, א.

5 מלבד פנייתם לבני שמעון אחיהם, פניה שהיה בהן חשבון מוסרי והן חשבון אסטרטגי, אולם כל שאר השבטים יכולים היו באותה השעה לשבת איש תחת גפנו ותחת תאנתו.

לבחירת משה ויהושע, יכולים היו בני ישראל להבין, כי בחירתם של אותם מנהיגים נבעה מערכם הסגולי, ולא בגלל מעלה אישיותית זו או אחרת. אמנם בדברי חז"ל מוזכרות סיבות מדוע נבחרו משה ויהושע, אך העובדה שהמקרא לא כתבן מעידה "כי לא היתה מעלתם בעבור משה, אבל מעלת משה היתה בעבורם, פי האהבה לא היתה פי אם בהמון ורע אברהם יצחק ויעקב, ובחר במשה להגיע הטוב אליהם על ידו".⁶ כזו הייתה גם בחירתו של יהושע, ומי יכול היה לדעת על ידי מי יגיע אליהם הטוב אחרי מותו.

אולם אנו נשארים עם קושיה על יהושע, שלא מינה יורש כשם שעשה משה רבו, והרי למדנו: "שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכריח זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה!"⁸ נשאלת השאלה - מדוע התעלם יהושע מן המצווה הראשונה על אף שהיה בידו לקיימה? מופיעה אמנם ביקורת חז"ל על מנהיגים מאותה התקופה, אך היא אינה מופנית כלפי יהושע אלא כלפי הסנהדרין כולה.⁹

גם אם נסכים שספר שופטים כולו מהווה זעקה אחת גדולה על חוסר ההמשכיות בהנהגה, בקריאה: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה" (שופטים יז, ו; כא, כה), הרי שזעקה זו מופיעה בסוף הספר. כלומר, רק אז הובן הצורך במנהיגות קבועה.

לאורך תקופת השופטים אנו רואים את הצורך לתת ביטוי לכל תכונה שבטית בחיי האומה. חז"ל למדונו שמכל שבט יצאו שופטים ומלכים למעט שבט שמעון, שהוחרג מחמת חטאו של זמרי. אותה תקופה נועדה לאפשר לכל שבט ושבט לבטא את אופיו, ולתרום לאומה את גוון הצבע הייחודי שלו.

המהר"ל¹⁰ מסביר שלכל גוף בעולמנו ישנם שנים עשר 'גבולים' המגדירים אותו; ארבע למעלה, ארבע למטה, וארבע בארבע רוחות; באופן כזה שכל שנים עשר הגוונים שבאומה יתבטאו בשלמות ויצאו אל הפועל, הם יתחמו את הגבולות הרוחניים של האומה, כך גם תפקידו של מלך להנהיג את האומה בצורה שתבטא את מהותה במילואה ההרמוני.

6 אנו רואים זאת גם בסיפור המקראי על אברהם; צדקותו של אברהם לא הוזכרה לפני שבחר בו ה', ע"מ להדגיש שהבחירה בישראל היא בחירה 'בעצם' ולא במקרה בגלל תכונה או מעשה מסוימים.

7 רבי יהודה הלוי, הכוזרי, ב:נו

8 בבלי סנהדרין כ ב

9 ילקוט שמעוני שופטים סח

10 המהר"ל מפראג, גבורות ה', יג

המלוכה

המעבר בין תקופת השופטים לתקופת המלוכה:

הבה נתאר מה התחולל במעבר שבין ספר שופטים לספר שמואל. אנו רואים שבמבנה שלטוני של שופטים מיוחדים, הכתוב מציג לנו את שמשון (עלי) ושמואל שהנהיגו את עם ישראל בסוף תקופת השופטים, לפני תקופת המלכים. מדוע לאחר הכישלון של תקופת השופטים לא עוברים ישירות לתקופת המלוכה? במה הם תורמים? שני מנהיגים אלו שונים בתכלית. שמשון הנהיג את העם בכוחו הפיזי, ואילו שמואל הנהיג את העם בכוחו הרוחני. לכאורה אין קשר בין שתי הדמויות הללו.

אם נתעמק בפסוקים, נגלה שישנם נקודות דמיון רבות בין שמואל לשמשון. אימותיהם היו בתחילה עקרות, שניהם היו נזירים, שפטו את ישראל, והובילו לניצחון על הפלישתים. פעמים רבות כשיש לנו דמיון כה גדול, קו הדמיון בא דווקא להבליט לנו את השוני בין השניים. אם מתבוננים על כל שופט בספר לחוד, הוא פועל באופן אקטיבי, וזועק לה', עד שאלוקים מושיעו, חוץ מאחד; שמשון אינו זועק אל ה'. מדוע?

נקודה זו מתחברת לנקודה דומה אחרת, שמשון מושיע את העם ללא זכויות עצמיות. כוח תלוי בשערו, וניתן לראות שמאפיין מרכזי בהוריו של שמשון הוא שהם זוכים לבן, וללא תפילות מיוחדות או זכות מסוימת. אין ולו רמז אחד בספר לסיבה בגינה נפקדה אשת מנוח, אם שמשון. במישור האישי - אין זכויות, ובמישור הלאומי - אין תפילה.

ניתן לראות שאף על פי שאין לנו זכות, הקב"ה בכל זאת מושיע אותנו. בתפילות יום הכיפורים זה מתבטא באופן ניכר. כך אצל שמשון, אין סיבה ברורה מדוע אלוקים עושה אתו את הטובה. לעיתים אנו מגיעים לשפל כה גדול, עד שמגיע לנו לקבל טובה, מפני שאנו מסכנים. דומני שזהו סיפורו של שמשון.

כאשר בני ישראל זעקו שהם רוצים מלך, ה' ושמואל לא אהבו את זעקתם.

מדוע רוצים בני ישראל להמליך עליהם מלך? האם דרישה זו מוצדקת? דרישת העם למלך נתפסת כגחמה, רצון להידמות לגויים ואפילו לחטא. לכאורה, מדוע להמליך מלך אם יש מלך בשמיים שיעזור לעם ישראל כל אימת שיזדקק?

למעשה, העם ביקש מלך משום שהיה זקוק למושיע מהפלישתים. האיום הפלישתי היה שונה מהותית מכל האימים האחרים שהיו בפני עם ישראל וככזה חייב התארגנות אחרת.

בתקופת השופטים התאפיינו המלחמות בקרבות קצרי־טווח שלא הצריכו הקמת צבא מסודר. לשופט לא הייתה סמכות לגייס צבא. הוא נהג לתקוע בשופר ולהכריז על מלחמה, ומי שיכול הגיע. האיום הפלישתי היה מתמשך ומסוכן, וחייב היערכות אחרת. כדי להתמודד עם רצון הפלישתים להשתלט על הארץ נדרש צבא סדיר, ומי שמוסמך להקימו היה שלטון מרכזי, כלומר מלך.

הפלישתים השתלטו על רצועת החוף בארץ ישראל והתיישבו גם בעמקים. באותה עת הגיעו ארצה ממזרח גם שבטי ישראל. המאבק בין שתי האוכלוסיות על השליטה בארץ נמשך דורות. גויי הים התיישבו במישורים, בעמק יזרעאל וברצועת החוף, ואילו שבטי ישראל התיישבו בהר, בהרי יהודה ושומרון. הפלישתים נהנו מיתרון צבאי טכנולוגי עצום על ישראל ולכן עד ראשית ימי שאול נכתב "ובעת ההיא פלשתים מושלים בישראל" (שופטים יד, ד). במלחמת אבן העזר הראשונה, הגיעו הפלישתים לשילה והחריבו אותה. שלטון מלוכני מחייב גביית מיסים ומיסי עובד – מחויבויות שחברה שלא הייתה זקוקה קריטית למלך לא הייתה מבקשת לעצמה. בקשת העם למלך נבעה אפוא מחוסר ברירה.

מיגור הפלישתים החל בימי שאול, שבכל ימי מלכותו ניהל נגדם מלחמות. הוא הצליח להדוף אותם מערבה ולייצר קו גבול בינם לבין ישראל. דוד הצליח לבסוף לסיים את המלחמות והגבול איתם הפך לגבול של שלום. דוד כרת עימם ברית, (ככל הנראה מתוקף ידידותו עם אכיש מלך גת), הפלישתים נשארו ברצועת החוף והגבולות יוצבו. מימי דוד ואילך חדלו הפלישתים להוות איום קיומי על עם ישראל.

נקודות דמיון ושוני בין תקופת השופטים לתקופת המלוכה

הבה נציג את שיטתו של האברבנאל¹¹ המתמקד בחמש נקודות דמיון בין השופט למלך:¹²

11 ר' יצחק אברבנאל (כונה גם בתואר הכבוד הספרדי 'דון') היה מגדולי חכמי ספרד בדור הגירוש. נולד בליסבון בירת פורטוגל בשנת קצ"ז (1437) למשפחה מיוחסת של רבנים ושרים, שנתייחסה לבית דוד. לאחר שלמד הרבה את התורה וחכמה מונה לשר האוצר של ממלכת פורטוגל, ולאחר שנאלץ לברוח מפורטוגל - מונה לשר האוצר בממלכת קסטיליה שבספרד, ובכל אותה תקופה היה ביתו ועד לחכמים. כבר בגיל צעיר החל לדרוש ברבים ולחבר ספרים בפרשנות המקרא ובמחשבת ישראל, ובכך המשיך כל חייו, כשהוא משתמש בניסיונו המדיני הרב להסברת מושגים ופרשות בתנ"ך ובאמונה. בספריו התייחס לדעות פרשנים נוצרים, והיה הראשון שכתב מבואות לספרי התנ"ך. בשנת רנ"ב (1492), לאחר שנכשלו מאמציו להניא את המלך והמלכה מביצוע גזירת הגירוש, גלה מספרד עם אחיו, כשהוא מסרב להצעת המלך להישאר במשרתו. הוא עובר לנאפולי שבאיטליה, ושם מונה ליועץ למלך.

12 פירוש האברבנאל על הנביאים, ספר שופטים מבוא

1. מינוי שופטים ומלכים נוצר על ידי בית דין וקבלת העם.
2. שופטים ומלכים ממונים על המלחמות, ולצאת ולכוא לפני העם למשפט.
3. לשניהם הסמכות להעניש לעיתים שלא כדין אלא בהוראת שעה.
4. שניהם חייבים בכבוד ובמורא הבורא.
5. ישנו רצף שלטוני בימי השופטים ובימי המלכים.

מנגד, הוא מציג גם חמישה הבדלים:

1. בניגוד לשופט, בחירת המלכים מהאל יתברך מתבצעת על ידי משיחה, המערבת חמישה עניינים: "מי ימשח, ולמי ימשח, ובמה ימשח, ואיך ימשח, ובאיזה מקום ימשח?" ... "הנה חמשת העניינים האלה נכללים במשיחה כמו שהביאו חז"ל במסכת הוריות ובמסכת כריתות, והיה כל זה במשיחה להיות אות עצמי ומיוחד בבחירת האל יתברך במלך, ולכן קרא דוד את עצמו "משיח אלוהי יעקב" (שמואל ב, כג, א) ואמר "כי מי שלח ידו במשיח ה' ונקה" (שמואל א, כו, ט).
2. כוח המלך הוא בתיקון הקיבוץ המדיני. להושיע את העם מאויביהם ולפסוק הדין בדברים כפי הוראת השעה וצורך העת לא בדרך דין צודק. ואמנם השופטים הם בחלוף זה, שמנויים בייחוד הוא לדון בין אדם לחברו על פי התורה, ושפטו את העם משפט צדק.
3. ישנם מצוות שהמלך חייב בהם והשופט פטור מהם: שלא ירבה לו המלך נשים, סוסים, כסף וזהב, ושלא ישתכר, שנאמר "אל למלכים למואל אל למלכים שתו יין ולרוזנים אי שכר" (משלי לא, ד).
4. מלך צריך לכתוב לעצמו ספר תורה למעט הספר שקיבל מאביו, וחייבים אלה וזולתם שהזכירו חז"ל לגבי מלכים - פטורים מהם שופטים, והסיבה היא לפי שהם כפופים לחוקי התורה יותר מהמלכים. לכן הוצרכה התורה להזהיר את המלך שלא יטה אחרי התאוה, החמדה והגאוה ולהכריחו לכתוב ספר תורה לעצמו שלא יזוז מלפניו, בעוד שהשופטים לא נצרכו לכל ההזהרות, משום שהם משועבדים יותר לתורה.
5. תפקיד השופט העיקרי הוא לשפוט על פי דין תורה, והשופטות לא עוברת מדור לדור. לעומת זאת, המלוכה עוברת בירושה מדור לדור ותפקידיה מגוונים יותר.

שום תשים עליך מלך

בפרשת שופטים התורה עוסקת בעניין המלך:

”שום תשים עליך מלך אשר יבחר ד' אלהיך בו מקרב אחיך תשים עליך מלך לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא” (דברים י"ז:טו)

בפשטות הדברים כתובים כציווי גמור, ומשמע שהתורה מצווה אותנו למנות מלך. אך אם נעיין בפסוק הקודם נראה שהדברים לא פשוטים כפי שהצגנו, ולא נראה ממנו שיש מצווה למנות מלך.

”כִּי־תבא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וִירָשְׁתָּהּ וַיִּשְׁבְּתָהּ בָּהּ וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתַי” (שם, יד). לכאורה, הפסוק לא מובן, מדוע הוא מעמיד את הציווי לשים מלך דווקא במציאות בה העם מעצמו מבקש אותו? נראה שזהו מעין תנאי, אם ידרוש העם להעמיד מלך - אזי הוא מצווה, ואם לא ידרוש - לא. קשה להסביר כך, הרי לא מצאנו בתורה עוד מצווה שמותנית ברצון העם.¹³

בליבון הפרשה הזו אנו צריכים להתבונן במסופר בספר שמואל¹⁴. העם פנה בבקשה נוקבת לשמואל למנות מלך ”ככל הגויים”, אך הדבר היה רע בעיני שמואל. אנו רואים שהקב"ה גיבה את תגובתו הביקורתית של שמואל לבקשת העם - ”וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל שְׁמַע בְּקוֹל הָעָם לְכָל אֲשֶׁר יֹאמְרוּ אֵלֶיךָ כִּי לֹא אֶתְּךָ מֵאֲסוּ כִּי אֶתִּי מֵאֲסוּ מִמֶּלֶךְ עֲלֵיהֶם”¹⁵.

נציג את המסופר שם:

”וַיִּתְקַבְּצוּ כָל זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וַיָּבֵאוּ אֶל־שְׁמוּאֵל הַרְמָתָה: וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הִנֵּה אַתָּה זְקֵנָת וּבְנֵיךָ לֹא הָלַכְוּ בְּדַרְכֵיךָ עֲתָה שִׁימָה־לָּנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטֵנוּ כְּכָל־הַגּוֹיִם: וַיִּרַע הַדָּבָר בְּעֵינֵי שְׁמוּאֵל כְּאֲשֶׁר אָמְרוּ תְּנֶה־לָּנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטֵנוּ וַיִּתְפַּלֵּל שְׁמוּאֵל אֶל־ה': וַיֹּאמֶר ה' אֶל־שְׁמוּאֵל שְׁמַע בְּקוֹל הָעָם לְכָל אֲשֶׁר־יֹאמְרוּ אֵלֶיךָ כִּי לֹא אֶתְּךָ מֵאֲסוּ כִּי־אֶתִּי מֵאֲסוּ מִמֶּלֶךְ עֲלֵיהֶם:” (שמ"א ח, ד - ז).

ישנה מחלוקת תנאים לגבי פרשיית המלך בשמואל, ובה שמואל יידע את העם בכל הזכויות

13 הגויים אשר סביבתי” (דברים יז, יד). הוא תוהה האם דווקא הרצון להידמות לכל הגויים הוא התנאי והפתח לזכות במצווה חשובה זו של מינוי המלך!?

14 שמואל א', ח:ד - ז

15 שמואל א', ח:ז

שיש למלך, במטרה להוריד את העם מתשוקת בקשתו למנות מלך לעם.

”רבי יוסי אומר כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו. רבי יהודה לא נאמרה פרשה זו, אלא כדי לאיים עליהם. שנאמר ”שום תשים עליך מלך, שתהא אימתו עליך“ (בבלי סנהדרין כ' ב) ולאחר מכן הגמרא מביאה מחלוקת נוספת:

רבי יהודה סובר שמינוי המלך היא מצווה וזמן קיומה הוא בכניסתנו לארץ. רבי נהוראי חולק ואומר שלא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן של ישראל. לאיזו פרשה רבי נהוראי מתכוון? רש”י מסביר שכוונתו לפרשיית ”שום תשים“ שבחומש דברים ובא לומר שאין זו מצווה אלא הפרשה נאמרה רק כנגד תרעומתן של ישראל, לפי שגלוי וידוע לפניו שעתידים להתרעם על כך ולומר ”והיינו גם אנחנו ככל הגויים“. כדברי רש”י מדויק מהוכחתו של ר' נהוראי, שנאמר ”ואמרת אשימה עלי מלך“, ומילים אלו נאמרו בפרשיה שבחומש דברים. נמצא ששאלתנו מחלוקת מפורשת בגמרא היא, לפי רבי יהודה זו אכן מצווה ואילו לפי רבי נהוראי אין מצווה כזו¹⁶.

בעלי התוספות מחדדים את ההגבלות שחלות על זכויות המלך. הם מונים מספר סיבות מדוע נענש אחאב על כך שנטל בזרוע את כרם נבות היזרעאלי, למרות שבמבט ראשון נראה כי התנהג לפי שורת הדין של דיני המלך, שהרי נאמר: ”ואת שדותיכם... יקח ונתן לעבדיו“ (ש”א ח, יד). התוספות מונים שמונה הסברים מדוע אחאב הפריו על מידתו והתנהגותו לא נכללה בחוקי הנהגת המלך. לדוג', אחת הסיבות היא שאחאב ייעד את כרם נבות לעבודה זרה.

המהרש”א מפרש את הגמרא באופן אחר וכותב שכוונת ר' נהוראי לפרשיית המלוכה שבשמואל, היא כפי הנוסח שמצאנו בפסקה הקודמת בגמרא, ששם רבי יהודה התבטא באותו מטבע לשון וכוונתו שפרשיית המלך בשמואל לא נאמרה אלא כדי לאיים עליהם. לדברי המהרש”א לא מצאנו בגמרא דעה מפורשת שאין מצווה למנות מלך, אלא ר' נהוראי מתייחס רק לבקשה שהייתה בימי שמואל שלא הייתה כהוגן.

גם מפרשי המקרא נחלקו בשאלה זו מן הקצה אל הקצה. יש סבורים שזוהי מצווה גמורה; יש סבורים שרשות; ויש שאף סבורים שזו עניין שלילי ולכתחילה לא ראוי למנות מלך.

16 האברבנאל בפירושו עה”ת (דברים יז, יד) סובר כי אין מצווה כלל למנות מלך, כלומר נראה שהוא סובר כרבי נהוראי. האברבנאל מאריך מאד בטענותיו, ואכמ”ל. בנוסף, האבן עזרא לא ציין שזהו דבר נאמא אלא רק שאין זו מצווה כי אם רשות.

לאומרים שזו מצווה או על כל פנים רשות יש להבין מה הייתה הטרוניא כלפי בני דורו של שמואל. מאידך לאומרים שזהו דבר שלילי וכן לאומרים שזו רשות יש לבאר מדוע כלל נכתבה פרשייה זו בתורה ומה באה ללמדנו.

הספורנו כותב¹⁷ שמינוי שופט הוא דבר טוב כדי שלא תהא עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. אמנם המלכת מלך כמלכי הגויים שזרעו ממשיך להחזיק במלכותו אחריו היא דבר נמאס אצל הקב"ה. עד כדי כך הספורנו רואה בכך דבר נמאס עד שמדמה את פרשיית המלך לאשה יפת תואר, שלא נתנה התורה רשות לשאת אותה אלא משום שדיברה כנגד יצר הרע, ולכן רמזה שסופו לשנאותה ולהוליד ממנה בן סורר ומורה, וכך גם בעניין המלוכה.

הרב וסרטיל מביא את פרשנותו לפירוש הספורנו - "לפי פירושו מאוד מובנת הקדמת התורה "ואמרת אשימה עלי מלך" ועוד הוסיפה "ככל הגויים" שזהו אכן דבר נמאס ולא טוב, אלא שאם זהו מצב הדור ורצון העם התורה התירה זאת אך קבעה תנאים כשם שקבעה לגבי אשת יפת תואר. לכן נכתבה הפרשייה כדי ללמדנו מהם התנאים המותרים - שיהא מקרב אחיך וגם שה' אלוקיך יבחר בו. כמו כן ברור מדוע בקשת העם למלך בימי שמואל לא נתקבלה בשביעות רצון עד שהקב"ה אמר "אותי מאסו". אמנם הקושי בשיטתו הוא שנמצא לפי זה שכל זרע המלוכה של בית דוד שאנו מתפללים יום יום שה' יקימנו ויצמיחנו מחדש הוא דבר נמאס שהתחיל בלית ברירה מתוך מצבו הירוד של העם. אפשר להבין שבעבר היה צורך וכך השתלשלו פני הדברים, אולם אם עצם המלוכה היא דבר נמאס מדוע גם לעתיד לבוא כשמלאה הארץ דעה את ה' תמשיך ותתקיים בעוז מלוכה זו?!"

בפרשת שופטים מופיע הציווי למנות מלך על עם ישראל עם הכניסה לארץ, וכך כתוב:

"כִּי תבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ וַיִּרְשָׁתָהּ וַיִּשְׁבְּתָהּ בָּהּ וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבְתִי: שׁוֹם תִּשִׁים עָלַיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקְרֵב אַחִיךָ תִּשִׁים עָלַיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לָתֵת עָלַיךָ אִישׁ נְכָרִי אֲשֶׁר לֹא אַחִיךָ הוּא: רַק לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים וְלֹא יֵשִׁיב אֶת הָעַם מִצְרַיִמָּה לְמַעַן הִרְבּוֹת סוּסֵי וְה' אָמַר לְכֶם לֹא תִסְפוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַזֶּה עוֹד: וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים וְלֹא יִסּוֹר לְבָבוֹ וְכִסֶּף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה לוֹ מְאֹד." (דברים י"ז, יד - יז)

17 הרב יאיר וסרטיל, מינוי מלך - מצווה לכתחילה או היתר דיעבדי? (התשע"ה), ישיבה, <https://www.yeshiva.org.il/midrash/28037>

אם הפסוק "אשר יבחר ה' אלוקיך בו" בא לציין שה' יתברך הוא הבוחר את המלך - על פי נביא או במשפט אורים ותומים, מה הטעם להזהיר לא לקחת איש נכרי, וכי יעלה על הדעת שהשם יבחר בנכרי להנהיג את ישראל?

הרמב"ן¹⁸ מביא שלוש תשובות, ולכל אחת מהן, השלכות מרחיקות לכת למצבנו כאן ועכשיו. והן:
א. התשובה הראשונה, על פי דעת רבותינו, היא שהפסוק מדבר על שני מצבים. מצב אידיאלי, הוא המצב בו הקב"ה הוא הבוחר במלך. אך ישנה גם מציאות, בה לא זוכים שהבחירה באה "ישירות" מהש"ת, והעם, (או באי כוחו), הוא הבוחר, ואז מוזהרים אנו שלא לבחור לעולם באיש נכרי.

ב. "אשר יבחר ד'" אינו מצביע בהכרח על בחירה "ישירה" מאת ה', אלא בא להדגיש שהבחירה של העם צריכה להתאים למה שה' היה בוחר. וכשם שהקב"ה בחר בישראל, כן ישראל צריכים לבחור מלך ההולך בדרכו של הש"ת, כאילו הש"ת הוא שבחר בו, ולא ח"ו מלך השנאוי על ידי ה'. ומתוך כך עליהם להיזהר לא לבחור באיש נכרי. ואולי הדגש איננו רק על האיש, אלא על הדרך, שלא ינהיג את ישראל בדרך שמלכי אומות העולם מנהיגים את עמם ואת ארצם. ומתוך כך, המשך הפסוקים, המורים למלך כיצד להתנהג, ושיהיה בידו ספר תורה שהוא לו למדריך לכל ימי חייו.

ג. כל מלך, כל מנהיג בעם, בעצם נבחר על ידי הש"ת. לא תיתכן שררה בעם, בלי שהקב"ה נותן את הגושפנקא. וכך אמרו חז"ל, שאפילו ריש גרותא (רש"י: הממונה על החופרין חפירות למלאותן מים כדי להשקות בהן שדותיהן). מן שמיא מוקמי ליה (ברכות נ"ח,א). וזהו "אשר יבחר ד'", כי בעצם טבעו, שהוא בעל שררה, נבחר הוא בגזירת עליון. אך בפועל, ישראל הם הבוחרים בו, ועל כן הוזהרו שלא לבחור באיש נכרי.

נשאלת השאלה מהו הצורך הגדול במלך שראו חכמי המשנה. כאן, נדמה שהיתרון הגדול של המלך טמון דווקא בחסרונות של שאר החלופות. מציאות שבה אין מלך בישראל גורמת לבעיות קשות, שכדי לפותרן נדרש מלך. מהו הגורם למציאות עגומה ומסוכנת זו?

לפי הנביאים, דבר זה נגרם מעזיבת ה', נישואי תערובת, ועבודת אלילים.

לפי זקני ישראל, הדבר נובע ממשטר רופף של איש הישר בעיניו יעשה, פירוד בין השבטים,

וחוסר בצבא קבע. הנביאים לא חלקו על השקפה זו, אך הורו שאין זו אלא תוצאה והשתקפות מדינית של השקפתם שלהם, והיא העיקר.

הרב מדין מציע¹⁹ שהבעיה היא כאשר אין מלך בישראל, העם עלול לשקוע בתודעה שבטית, במקום בתודעה כללית-לאומית. במציאות שבה אין מלך אחד על כל ישראל, יש חשש כבד שכל שבט יפרוש לו לנחלתו, וישכח את קיומו של עם ישראל.

ראשית, אנו נתקלים בספר שופטים במקרים רבים בהם כל שבט רואה את עצמו כיחידה נפרדת, ולא לוקח חלק בזהות הלאומית הכללית של העם. למשל, כאשר דבורה מגנה את השבטים שלא יצאו לעזור במלחמה בסיסרא:

”לְמָה יִשְׁבֹּתָ בֵּין הַמְּשֻׁפְּתִים לְשִׁמְעַ שְׂרָקוֹת עֲדָרִים לְפִלְגֹת רְאוּבֵן גְּדוּלִים חֲקָרֵי־לֵב גִּלְעָד בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן שָׁכֵן וְדָן לְמָה יְגוּר אֲנִיּוֹת אֲשֶׁר יָשַׁב לְחוּף יַמִּים וְעַל מִפְּרָצָיו יִשְׁכֹּן: זָבְלוֹן עַם חָרָף נִפְשׁוֹ לָמוֹת וְנִפְתָּלִי עַל מְרוֹמֵי שָׁדָה” (שופטים ה, טז - יח).

בנוסף, ישנו תהליך דומה שבא לידי ביטוי בסיפור פילגש בגבעה, אז הניכור בין השבטים הוביל למלחמה בין שבט בנימין לשאר השבטים, ושבט בנימין כמעט ונכחד. באותם הימים, נוכחות של מלך יכולה הייתה לקרב את השבטים ולרסן את האלימות ביניהם.

הרמב"ם הכריע במחלוקת זו: "שלש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך שנאמר שום תשים עליך מלך, ולהכרית זרעו של עמלק שנאמר תמחה את זכר עמלק, ולכנות בית הבחירה שנאמר לשכנו תדרשו ובאת שמה"²⁰.

משמע, הרמב"ם פוסק שיש מצווה למנות מלך לעם ישראל.

מנגד, לפי ספר החינוך²¹:

”אבל מענינה הוא, כל מה שזכרנו למנות מלך חדש אם תהיה סיבה שנצטרך לו, וגם כן להעמיד המלוכה ביד הירוש, ולתת מוראו עלינו ונתנהג עמו בכל דבר כתורה וכמצוה הידועה, וזה באמת נוהג הוא לעולם”. (ספר החינוך תצ"ז:ה)

19 הרב יעקב מדין, שופטים | 'שום תשים עליך מלך' (ה'תשפ"א) תורת הר עציון ע"ש ישראל קושיצקי, <https://etzion.org.il/he/tanakh/torah/sefer-devarim/parashat-shoftim/you-shall-set-a-king-over-yourself>

20 רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות א, א.

21 ספר החינוך הוא ספר המתאר את כל תרי"ג (613) המצוות שמופיעות בתורה על פי מניינו של המחבר. הספר נכתב בתקופת הראשונים (בשלהי המאה ה'13)

מספר החינוך עולה כי מטרת מינוי המלך היא יצירת סדר חברתי, שאינו אפשרי ללא מנהיג. הנצי"ב מוולוז'ין²³ ביסוד הדיון על מצוות מינוי המלך עומד הפסוק הדו־משמעי "כי תבוא אל הארץ... ואמרת אשימה עלי מלך... שום תשים עליך מלך"²⁴:

"האומנם במצווה מדובר או שמא בדבר שבבחירה? כבר נחלקו חכמי המשנה בשאלה אם מינוי מלך מצווה הוא או רשות (כנזכר לעיל), והלכה נפסקה כי מינוי המלך דבר שבמצווה הוא".

כמובן, הנצי"ב מקבל פסיקת הלכה זו, אולם הוא מנתח מחדש את מהות מצוות מינוי המלך לפי המבנה הלשוני המורכב של הפסוק. העובדה שהפרישה פותחת בתיאור דברי העם ("ואמרת אשימה עלי מלך") מלמדת לדעתו כי מצוות מינוי המלך אינה כופה שלטון מלוכני על העם, אם זה אינו רוצה במלוכה. שיטת המשטר היא יסוד החיים החברתיים, ולפיכך אין לכפותה על החברה, אף לא בשם קיום מצווה. זוהי מצוות עשה ייחודית התלויה ברצונו של העם. דברים אלו של הנצי"ב היו לאחת מאבני היסוד של הטיעונים ההלכתיים בני זמננו, אשר ביקשו ליישב את המתח בין מצוות מינוי המלך לבין המשטר הדמוקרטי הנוהג במדינת ישראל.

בזמן הזה

לעניות דעתי, במציאות של ימינו בה אנו מתמודדים עם אתגרים כה רבים העומדים בפנינו, וביניהם אויבנו העומדים עלינו לכלותנו. על מנת לצלוח אתגרים אלה, עלינו לשמור על אחדות העם. דווקא בזמננו, ראוי שיהיה נוכח מלך על מנת שיתווה דרך נכונה וטובה, וינהיג את עם ישראל אל מול מבקשי רעתנו.

בנוסף, כאשר העם נמצא במצב רוחני ירוד, ובהנחה שהמלך יכול לתקן מצב זה - יש למנות מיד מלך, מתוך תקווה שאט־אט ירומם את העם, עד אשר יגיע לייעודו ושלמותו הרוחנית.

22 בפירושו לתורה "העמק דבר" שם

23 הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הידוע בקיצור הנצי"ב מוולוז'ין, היה ראש ישיבת וולוז'ין ומגדולי התורה במזרח אירופה במאה ה־19.

24 דברים יז, יד - טו

סיכום

במאמר זה סקרתי את התקופות השונות, תקופת השופטים ותקופת המלוכה, וערכתי השוואה בין שופט למלך. זאת ועוד, בחנתי את סוגיית "שום תשים עליך מלך".

ובכן, בספר שופטים ניכר ששיטת השלטון לא נחלה הצלחה כבירה. אולם, באותה התקופה באה לידי ביטוי ייחודיותו של כל שבט ושבט כאשר הביא את הגוון המיוחד שלו בתור שופט. לאחר תקופת השופטים שהתמשכה זמן לא מועט אנו פוגשים את השתוקקותו של העם למלך, אך העם נתקל בהתנגדות מצד הקב"ה ושמואל, שמסרבים למלא את בקשתם. לאחר ששמואל מציג בפני העם את החסרונות הכרוכים במציאות מלוכנית, העם בכל זאת מתעקש למנות מלך שיוביל אותם.

לאור זאת, בחנתי את ההתנגשות (לכאורה) של תגובת שמואל עם ציווי התורה - "שום תשים עליך מלך" שתקף מייד עם הגעת העם לארץ. נחלקו גדולים ורבים האם מצוות מינוי מלך הינה לכתחילה או מעין תנאי שתלוי בעם, והאם עומדת לרשותם הזכות לבחור אם לשים עליהם מלך. הבאתי את דברי הגמרא העוסקת בעניין, אולם משום שהדברים מעורפלים, ישנם הרבה פרשנים שהבינו את הסוגיה באופנים שונים.

למעשה, ניתן לומר שהנושא לא מוכרע באופן גורף. אולם מסקנתי היא שבמציאות שלנו ובמצב בו אנו חיים, עדיפה שיטת השלטון המלוכנית.

יהי רצון שנזכה לראות בגאולה השלמה ובחזרת מלכות דוד למקומה במהרה בימינו.